

CASTALDO ERDÉLYBEN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Castaldo 1551-ben május havában érkezett Erdélybe. Mielőtt azonban ezen év eseményeinek elbeszéléséhez foghatnánk, szükséges lesz a megelőző néhány év történetével megismerkednünk, már csak azért is, mert úgy látszik, történetíróink közül sokan még nincsenek tisztában a Castaldo megérkezését megelőző lustrum eseményeivel. Hogy csak egy példát idézzek, Czimer Károly nemrég azt állította,¹⁾ hogy az 1550-ki török fegyveres beavatkozásnak Szolnok várának építése volt az oka. Hogy e hely megerősítése egy láncszem volt azon események folyamában, melyek esetleg, t. i. Castaldo német és spanyol zsoldosainak Erdélybe való bevonulása után, a törököt a Ferdinánddal kötött fegyverszünet fölbontására ingerelték, arról nem lehet kétség. Ha Czimer Károly ellenben azt akarja velünk megértetni, hogy Szolnok várának építése volt az egyedüli ok (más nem említ), mely a törököt a béke fölbontására bírta 1550-ben, úgy azt kereken tagadom, mert másképen vagyunk erről értesülve.

Különben is az említett kor eseményeinek eddigi chablon-szerű elbeszélése, mint látni fogjuk, revisiot igényel.²⁾ Sok régi pókhálót már Szilágyi Sándor söpört el,³⁾ de teljesen még neki sem

¹⁾ *Temesvár ostroma*; megjelent a *Hadt. Közl.* 1893. és külön nyomtatásban.

²⁾ Egyáltalában nagyon sok oly dolog van kézikönyveinkben, a mi nek absolute semmi történeti alapja nincs. S azért — Toldy szavaival élve — «bizony ideje (már, hogy) bizonyos történetíróinkat, minden nagy és tagadhatlan érdemeik mellett, kételkedő és óvakodó vigyázattal használjuk.» *For-gách Ferencz élete* című bevezetésében (XLII. l.) ennek kommentárjaihoz.

³⁾ Az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. I. kötetében.

sikerült Clio templomának e szögletét kitataroznia. E sorok írója is kénytelen lesz egy-két kérdést eldöntetlenül hagyni, miután nincs módjában a bécsi levéltár poros aktáit átnézni. Huber Alfonz nemrég «átböngészte» ugyan ezeket, de nem sokat talált,¹⁾ ámbar van gyanúm, hogy még sokat lehetne ott fölfedezni, mi az 1551. évet megelőző korszak eseményeire több világot vethetne. Fráter György levelezése éppen ezen évekből fölötte hézagos. Malvezzi levelezésének egy csekély része ugyan már megjelent, de rendkívül diribes-darabosan, s ezt is német, francia, román és dél-szláv forrásokból kell összekuporgatnunk.

Ami végre az egykorú krónikákat és «commentár»-okat illeti, ezekkel majd az elbeszélés folyamán fogunk közelebbről megismerkedni. Egyelőre azért csakis Brutus János Mihály krónikájával van szándékomban bővebben foglalkozni.

Brutus krónikáját három kötetben adta ki a magyar akadémia. Ezeknek két elsejét Toldy Ferencz rendezte sajtó alá. A harmadik kötet megjelenését azonban már nem élte meg veterán tudósunk, s azért ennek kiadását Nagy Iván eszközölte. De a magyar történetírás kárára mind Toldynak, mind Nagy Ivánnak nagyon fonák fogalmai voltak a kiadói tiszttség kötelezettségeiről és Nagy Ivánt még azonkívül avval is «handicap»-olta az akadémia bizottsága, hogy előre megszabta neki a kötet terjedelmét. Már Windischnek és Praynak múlt századbeli fogalmai egy kiadó provinciáját illetőleg is lényeges haladást képeztek és egészen a jelenkor színvonalán állanak, mely megköveteli, hogy a kiadó «az évszámokat fölrakja» és a kiadásra készülő krónikás történeti előadását «egykorú emlékekből fölvilágosítsa, megigazítsa». Toldy szerint azonban «ez a történelmi kritika dolga, melytől a szövegkritika feladása merőben különbözik».²⁾ Ebben nem érthetek egyet vele. Ha «szövegkritika feladása» helyett «szövegmásolás»-t irt volna, úgy nem pörölnék vele, mert a szöveg egyszerű lemásolását és a különböző szövegváltozatok egybe hasonlítását bátran a történetírás valami szerényebb napszámosára bízhatta volna a tudós szerkesztő. Sze-

¹⁾ *Erwerbung Siebenbürgens*. Különnyomat. Bécs 1889.

²⁾ Lásd előszavát Brutus I. kötetéhez a *Mon. Hung. Hist.* — *Scriptores* XII. kötetében, LXXXIII. lap.

rény nézetem szerint Toldy és utódja a kiadói tisztségben éppen ott ejtették el a munka fonalát, hol tulajdonképen föl kellett volna venniök.

Brutus krónikájából jelenleg csak a III. kötet érdekel bennünket s ebből is csak a két utolsó könyv. A XIV. könyvnek csak töredéke maradt reánk, és a XIII. könyvben is van elég hiatus valde deflendus. Ez utóbbi könyvnek használatát rendkívül megnehezíti továbbá az a körülmény is, hogy a kiadó a szöveget úgy nyomatta ki, a mint azt találta, minden kritika nélkül. A kiadónak a «hűséghez való ragaszkodása» még azt sem engedte meg neki, hogy az eredeti szöveg össze-vissza hányt leveleit, melyet valami kontár történetíró vagy talán csak történetkedvelő dilettáns fűzött össze, rendbe szedje. Így azután megesik pl. hogy Hoffmann tanácsos beszéde¹⁾ megszakad a nyomtatott kiadás 415. lapján s folytatását a 351. lapon találjuk, még pedig egy megszakadt mondat folytatásaképen.²⁾ Brutusnak a renaissance szószátyárságának legrosszabb hibáit majmoló irálya még akkor is elég dolgot ad olvasójának, ha hosszúra nyújtott dictioi sorrendben vannak nyomtatva. Jelen alakjában a XIII. könyv lélekölő olvasmány. Miután a dátumok nincsenek felrakva, azt a néhány ismeretlen sovány adatot, mit számunkra e könyvben megmentett, «a phrasisok árjából» kell kihalásznunk. Néha ezt is csak darabokban sikerül elérnünk s a nyomtatott szöveg különféle lapjain elszórt «disjecta membra»-kból kell az eredetit összekeresnünk.³⁾

¹⁾ A beszéd megvan Bethlennél is, néhol szóról szóra másolva, más-hol pedig lényeges eltérésekkel, kihagyásokkal, toldásokkal stb. Ugy látszik, merő rhetorikai gyakorlat.

²⁾ Vietorisz *De Bruti Hist. Hung. latinitate* című dissertációja (Budapest, 1890.) igen érdekes dolgokat tartalmaz, s nincs is szándékomban bármit értékéből eltagadni. De a munka szövege nem felel meg címének, miután főképen Brutus barbarismusaival foglalkozik. A krónika syntaxisának taglalásába úgy látszik nem merészelt a szerző belefogni, amin nincs mit csodálkoznunk.

³⁾ Toldy sem vette észre a zavart. Azt írja ugyanis előszavában Brutus I. kötetéhez (XLIV. l.), hogy a XIII. könyv csak a nyirbátori szerződésig megyen (tehát 1549. őszéig). Pedig Brutus még Kereputius asszonyosság híres leczkézését is adja a csanádi rácz vereség után (III. 404.), mely egy évvel később történt meg. Sőt még Castaldo instructióját is közli (III. 386—395), mely pláne csak az 1551. április végén lett kiállítva.

Különben azonban Brutus krónikájának XIII. és XIV. könyvei csak másod sőt némelykor csak harmad rangú források értékével bírnak, mivel e két könyv legnagyobb részét Forgács és Centorio «Commentár»-jaiból¹⁾ tákolta össze szerzőjük. Forgács pedig maga is sok másodkézből vett dolgot tartalmaz, mert ő megint sok helyütt egyszerűen Tinódyt másolja. S ilyképen Brutusnak csakis azon kevés adatjának vehetjük hasznát, hol Forgácsból merített idézetei ez írónak kiadott szövegétől való eltéréseket mutatnak, vagy adatainak kibővítéséről tanúskodnak. Ezeket, egy helyen úgy vallja Brutus maga, egy bizonyos Fejérvári Tamás jegyzeteiből vette, melyeket eddig még nem sikerült felfedoznünk.²⁾

Más forrásokat is használt a krónikás, de ezekről bővebben a maguk helyén.

A mennyire lehet őrizkedni fogok jól ismert dolgok ismétlésétől, s azért ezekből csak annyit és csak ott fogok fölemlíteni, a mennyi és a hol a dolog megértésére okvetlenül szükséges.

¹⁾ Ascanio Centorio *Commentarii della guerra di Transilvania* című munkájára már Hammer és Toldy figyelmeztették történetíróinkat. Újabban pedig Utiesenović *Lebensgesch. d. Cardinals Georg Utiesenović* (sic!) *genannt Martinusius* (Bécs, 1881) című művében idézte őt bővebben. Centorio azon szavait azonban, melyben azt állítja, hogy kommentárjainak megírásánál magának Ferdinánd királynak leveleit is fölhasználta («ho scritto . . . secondo le relationi chè per lettere del proprio Ferdinando ho avuto in mano») az olvasó hiában keresendi «in der Vorrede zu diesem Buche» (des Centorio), mert a könyvnek legvégén állanak a 266. lapon. Centoriot, mint látni fogjuk, régibb történetíróink is forrásul használták, mint pl. Brutus és az ő révén Bethlen Farkas — Brutus azonban túlbecsüli egy helyen a munka értékét, midőn az 1550-ki török-oláh-moldva portyázás leírása után hozzá teszi: «Ita Forgachius, a quo quidem non nihil Centorius variat . . . Atque quominus audeam Centorio temere abrogare fidem, Gastaldii auctoritas facit, qui mox Ferdinandi dux, gerendis rebus in Transilvania præfuit.» (III. 375.) Ferdinánd király aligha közölte Castaldoval az 1550-dik évi erdélyi guerilla-harcok részleteit. — Centorionak, mint kútforrásnak értékéről, v. ö. még egy későbbi szakaszt.

²⁾ «Haec ita acta Forgatio cum Thomæ Albensis commentariis convenit . . .» III. 412. — Brutus több más helyen «Thomas Literatus»-nak nevezi, s nemcsak «Commentárjait», hanem «Ephemeris»-ét is említi. — Egyéniségét illetőleg lásd Toldy 158. jegyzetét Brutus I. kötetének LXVIII. lapján. Miért, miért nem, Toldy őt «Gyulafejérvári Thamás deák»-nak kereszteli.

I.

Az 1547. év nyarán hosszabb alkudozások után Veltwyk Gellértnek, V. Károly császár és Ferdinánd király követének sikerült öt évi fegyverszünetet kötnie a törökkel, a francia követnek, Aramonnak, minden erőmegfeszítései és áskálódásai daczára.¹⁾

¹⁾ Amit azonban Bucholtz regél Aramonról, sokszor lényeges módosítást igényel. Így pl. azt írja ő egy helyen (VII. 245), hogy «schon im Juli 1548 kam ein französischer Bothschafter nach Constantinopel und kündigte den Plan Ferdinand's an Siebenbürgen, als sey das nicht gegen den Waffenstillstand, zu besetzen. Der Sultan möge also dem Krieg mit Persien Einhalt thun und seine Kriegsmacht mit der französischen verbinden. Damals hielt Janus Beg bei dem Sultan dem französischen Insignationen Widerpart, und sagte, es seyen eitel Lügen. Der Bothschafter spendete in einem halben Jahr 25,000 Ducaten, ohne seinen Zweck damals zu erreichen.» — Ha csakugyan jött Konstantinápolyba egy francia követ ily naiv kérelemmel 1548 július havában, úgy ott már csak bottal üthette a szultán nyomát, mert Szulejmán akkor már messze Perzsiában járt hadseregével. Úgy látszik, Huyson követségéről hallott valamit valahol harangozni Bucholtz; csakhogy ez már 1547-ben érkezett Sztambulba, még pedig oly utasítással II. Henriktől, hogyha lehet, akadályozza meg a fegyverszünet megkötését, ha pedig ezt tennie nem sikerülne, hogy a francziák érdekeit megóvja. V. ö. Ribier, *Lettres et Memoires d'Etat* (Paris, 1677) II. 43—48. ll. Ennek az előadásnak van értelme. Nagyon ügyes diplomatának kellene annak lennie, a kinek sikerülne egy szultánt arra bírni, hogy egész hadseregével potom néhány ezer kilométernyi «Übungsmarschot» sétáljon. — A mi pedig a 25,000 aranyat illeti, Aramon elkísérte a szultánt a háborúba és perzsa útjára költötte ezt a csomó aranyat. Legalább ezt állítja Ch. Schefer, ki újabban (Páris, 1887.) kiadta Jean Chesneau *Voyages de M. d'Aramon en Turquie* című munkáját a *Recueil des Voyages . . . pour servir à l'histoire de la Geographie*-féle gyűjteményben. Schefer közli az erre vonatkozó passust Malvezzi 1548 szept. 26-i leveléből mely így hangzik: «Io credo ben che detto ambasciatore (Aramon) se ritrovi al mal partito, havendo consumato et speso la summa di XXV milia ducate in termine di sei mesi, senza far profitto alcuno nè servizio alla Maestà del re suo patrone et di cio V. S. Maestà ne sara certissima.» p. XXXVIII. Ebből az irigység ríki ki. — Bucholtzot folyvást idézik történetíróink, pedig ő reá különösen illik Toldy megjegyzése egynémely hazai történetíróinkról. Azt is állítja Bucholtz, hogy Aramon 35,000 arany adósságot hagyott hátra. Nem említi hogy mikor történt ez, és így bajos állítását ellenőrizni. Malvezzi azt írja

Veltwyk munkáját több kedvező körülmény fölötté megkönnyítette. Mindenekelőtt maga a szultán is vágyva vágyódott egy európai háború elkerülésére, még pedig oly czélből, hogy egész haderejét minél hamarább a perzsák ellen vezethesse. Azonkívül neheztelt is II. Henrik, francia királyra, mert ez elmulasztotta vala neki I. Ferencz király halálának¹⁾ és saját trónralépésének hírére idejekorán hivatalosan értesére adni úgy, a mint ezt közölte volt a többi európai fejedelmekkel. Aramon szerint ez alkalmat adott Veltwyknek elhíttetni a törökkel, hogy az új francia király nem fogja követni I. Ferencz politikáját, és hogy Henrik nem akarja a portával évekig fennállott barátságot föntartani és velük a régi szövetséget megújítani. A büszke Szulejmánt fölötté sértette a mellőztetés, és II. Henrik hosszas hallgatása fölkelte benne a gyanút, hogy a császári követnek a francia politikában állítólag beállt változást illetőleg csakugyan igaza volt. Hosszas halogatás után végre megérkezett ugyan Sztambulba II. Henrik levele és titkos ajánlata egy a császár elleni liga megkötésére, de a perzsa sah elleni háború már ekkor el léven határozva, Aramonnak csak azt sikerült kieszközölnie a szultánnál, hogy II. Henrik király is be legyen vonva a fegyverszünetbe.²⁾ Miután pedig Veltwyknek e pontot illetőleg nem volt fölhatalmazása, sőt úgy látszik ellenkezőleg meg utasítása is volt a francia királyt a fegyverszünetből kizárni, a szultán három hónapi határidőt adott neki a szükséges fölhatalmazás kieszközle-

(u. o. p. XLVII.), hogy midőn Aramon 1551 január 17-én elutazott Konstantinápolyból Franciaországba, a szultán 10 ezer oszporával és más számos gazdag ajándékkal tüntette ki őt, és kivonulása a török fővárosból fényes kíséretével valóságos diadalmenethez hasonlított (1551 jan. 24). Adóságot visszahagyó egyének rendesen sötét éjszaka idején, teljes incognitoban utaznak el. Aramon ez alkalommal csak ideiglenesen hagyta el a török fővárost, és a követségi személyzet legnagyobb része visszamaradt. Ha lehetséges volna megszítálnunk Bucholtz munkáját, sok más történelmi valótlanságnak juthatnánk valószínűleg nyomára. Dr. Károlyi Árpád már a *Századok* 1878-ki folyamában (595. l.) mutatta ki, mily «hézagos és fölületes» e német író munkája Ferdinánd életéről.

¹⁾ 1547 márczius 31-én halt meg Rambouillet-ben.

²⁾ Lásd Aramon leveleit a francia királyhoz 1547 június 25. és 15-éről. Ribier, II. 28—31. ll.

sére és a fegyverszünet ratificatiojára. Veltwyk¹⁾ erre elutazott Sztambulból Ferdinánd királyhoz és a császárhoz, a szultán egy levelével,²⁾ melyben ez a fegyverszünet föltételeit fölsorolja, melyeknek egyike az volt, hogy a császár és Ferdinánd beleegyeznek abba, hogy a porta barátai és szövetségesei, t. i. a francia király és a velencei köztársaság is, be legyenek vonva a fegyverszünetbe.

Károly császár a fegyverszünetet augusztus 1-jén, Ferdinánd ugyanazon év 28-án írták alá,³⁾ és a szultán 1548 márczius 29-én elindult a perzsa hadjáratba.⁴⁾

A császárnak, ki külön levélben fejezte ki örömét Szulejmán-nak⁵⁾ a létrejött fegyverszünet fölött, egyéb bokros bajai miatt voltak fontos okai, annak föltételeit lelkiismeretesen megtartani, vagy legalább magát a törököt, ha nem is szövetségeseit, a kitűzött határidő elteltéig békében hagyni. Midőn tehát Dragut-Reisz, a török kalóz, prédált és kegyetlenkedett a Földközi tengeren, és folyvást veszélyeztette a keresztények lakta partokat, Károly császár több ízben emelt panaszt Sztambulban, mielőtt fegyverhez nyúlt a garázdálkodó ellen. Így pl. Malvezzi már 1548 nyarának végén hívta föl a sztambuli kajmakám figyelmét Dragut garázdálkodásaira, de válaszul csak azt nyerte tőle, hogy a kalóz állítólagos kihágásai ellen való zúgolódás csupán mentség Ferdinánd királynak Magyarországon viselt dolgainak takargatására. Midőn tehát a császárnak többszöri fölszólalás után sem sikerült a szultánt reábirni, hogy Dragutot rendre utasítsa, és a kalóz háborítlanul folytatta tovább galád mesterségét, sőt még két várost, Affrikát és Monasztirt a tuniszi parton el is foglalt erőszakkal, hogy e pontokról annál könnyebben operálhasson a Földközi tenger kalmárhajói ellen, a császár végre elvesztvén türelmét, Doriát az elfoglalt két

¹⁾ A velencei francia követ őt keresztnevéen «Messire Girard»-nak nevezi (lásd pl. Charrière *Négociations du Levant* II. 25).

²⁾ Francia fordításban közli Ribier II. 31. Latin fordításban Pray (*Epist. Proc.* II. 192), ki hibásan igatja 1549-be. Veltwyk nem tért többé vissza Sztambulba. — A fegyverszünet okleveleit közli Hatvani Mihály *Brüsszeli Okmánytár* II. 192. sz.

³⁾ Hammer, XLIII. jegyzet az V. kötet végén.

⁴⁾ Charrière, II. 52.

⁵⁾ *Brüssz. Okm.* 194. sz. — 1548. febr. 4.

város visszahódítására küldötte, ki onnan a kalózkirályt kiverte 1550 szeptember havában.¹⁾ A porta ugyan zokon vette ezt, és a fegyverszünet megsértésének nyilvánította Doria fegyveres föllépését, de egyelőre sűrű diplomatikai levelezésnél egyéb következménye nem volt az incidensnek. Patakokban folyt a tinta — de vér még nem csordult meg.

Ami már most a császár szövetségesét, Ferdinánd királyt illeti, a portának több tekintetben vala oka ellene zúgolódni. Mint tudjuk, a török erősen kifogásolta Szolnok várának építését, s Eger és Murány²⁾ várának elfoglalása sem volt igen ínyére.

Így például Aramon azt írja haza Sztambulból 1550 ápril 24-én, hogy Izabellától és Fráter Györgytől követek érkeztek meg, hogy a perzsa hadjáratból visszatért szultánnak győzelmeihez szerencsekívánataikat fejezzék ki.³⁾ Ezek panaszt emeltek nála Ferdinánd királynak a határon eszközölt több rendbeli «innovatio»-jai miatt, mint pl. hogy elfoglaltatta több főbb főúr várait, kik a fegyverszünetben bízva, teljes biztonságban érezték magukat,⁴⁾ elvette továbbá Murányt, János király ősi birtokát, fölgújított és elpusztított mintegy 25—30 falut a határon, melyeket a nagyúr hűbérképen zsoldosainak adományozott volt,⁵⁾ és végre, hogy Ferdi-

¹⁾ Velence sokkal practicusabb úton előbb fölszólalt Konstantinápolyban, s miután itt az illetékes körök désavouálták a török kalózkidulását, a legelső török kalózkapitányt, kit elfogtak, saját árboczának keresztpóznájára függesztették föl.

²⁾ «... une place forte nommée Mouran, que ladite reine (de Transylvanie) dit estre du patrimoine des prédécesseurs du feu roy Jean.» Ribier II. 285.

³⁾ E követeket a vásárhelyi és kolozsvári gyűlések után, márczius 5-én eresztette útnak a barát. L. *Epist. Proc.* II. 199. — A követek egy Veráncsicsnál Bécsben járt nagyváradai kereskedő tudósítása szerint Szalánczy János és Ostesa János voltak. U. o. 204.

^{4—5)} Hammer és Bucholtz említik, hogy a fegyverszünet föltételeinek tárgyalásánál éppen e várak és birtokrészek okozták volt a legnagyobb nehézséget, és gátolták leginkább az egység létrejöttét. — Murányban «az kegyőtlen Basó» Mátyás garázdálkodott. L. Tinódy-nál «Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevése»-t, *Régi magyar költők tára* III. 208. és Aldana «Expedicion»-ját 39. és köv. ll.

nánd emberei a szultán több lovas főtisztjét elfogták.¹⁾ De a szultán ekkor még nem végzett volt a perzsákkal, és következőleg még nem volt elkészülve egy európai háborúra.

E miatt tehát a törökök egyelőre csak a szerencsétlen Malvezit szidták Ferdinánd bűneiért.²⁾

Buda elfoglalása óta Szulejmán ugyan «nem tett foglalásokat a Tiszán túl»,³⁾ de azért további hódításainak terve a magyar főváros eleste után lassankint érlelődni kezdett, s már 1546-ban követezte Becse várának visszaengedését.⁴⁾ A fegyverszünet megkötése után is megújította követelését, de Fráter György és az erdélyi rendek csak rimánkodással feleltek, s kérve kérték, hogy a várat hagyja meg János király fiának.⁵⁾

Aramon azt írja 1550 elején (imént idézett levelében), hogy már három vagy négy évvel ezelőtt a szultánnak erős gyanúja támadt, hogy Ferdinánd, Izabella és Fráter György közt már valami megállapodás (intelligence grande) jött létre, és ezért erélyesen kezdé sürgetni «Becse⁶⁾ várának, Erdély kulcsának» visszaadását, hogy e pont elfoglalásával «őt zabolában tartsa s lehetetlenné tegye neki, valamit a szultán kárára tenni». Midőn pedig a vár visszaadása megtagadtatott, a szultán fölötte megharagudott rájuk, és elhatározta, hogy nemcsak Erdélyt, de még Havasalföldet és Oláhországot is meg fogja hódítani a fegyverszünet elteltével. Úgy vélekedett Szulejmán ugyanis, hogy ha e tartományokat el nem fog-

¹⁾ Ribier, id. h. — Charrière is közli e levelet, de lényeges kihagyásokkal, melyek teljesen megváltoztatják értelmét.

²⁾ «... pour raison de la demonstration extérieure qui en est faite par cedit Grand Seigneur et ses ministres envers lui qui est icy pour l'Empereur et le Roy Ferdinand (t. i. Malvezzi) auquel selon leur nature, qui est assez turbulente, a esté fait grandes rebuffades, et monsté en colere s'en vouloir ressentir, et vanger de semblable traité». Ribier II. 285.

³⁾ Szeged önkényt hódolt volt meg.

⁴⁾ *Erd. Országgyűl. Eml. I. 226.* — Verancsics 1546 jun. 20-án Verenczéből Capellihez írt levelében Temesvárt és Becskereket is említi, de Fráter György, ki Nagyváradról ír a brassaiaknak, csak Becsét említi. Júl. 8-án maga Verancsics is csak azt írta Mullának, hogy a szultán Becse átadását sürgeti, és a másik két várról hallgat.

⁵⁾ U. o. 229 és Károlyi, 169.

⁶⁾ «Une place forte nommée Becq, qui est la clef de Transilvanie».

lalja, attól lehet tartania, hogy tetemes haderőkkel Ferdinándhoz fognak csatlakozni, és esetleg még a lengyel királytól is segítséget kapni; kinek barátságában ép oly keveset bízhatott, mint a többiében. Ily hatalmas combinatióval szemben pedig — így okosodik a követ — nemcsak hogy lehetetlen volna, a szultánnak Ferdinánd ellen sikeresen működni, hanem talán még azt is elveszthetné, a mit már bir Magyarországon. Valószínűleg ily eshetőség felelme — folytatja Aramon — kényszeríti a szultánt egyelőre tétlenségre. Napról napra várják Ferdinánd emberét Sztambulba az évi adóval, ki valószínűleg annyira a mennyire lehet majd szépítgetni fogja urának «innovatio»-it és némi magyarázatát adni a dolognak.¹⁾ A szultán még nincs elkészülve egy európai hadjáratra, és azért egyelőre még nincs érdekében komolyan fölszólalni Izabella és a barát kétszínű politikája és Ferdinánd üzelvei miatt és a fegyverszünetet fölbontani. Szulejmán tehát elfojtja haragját, és nem árulja el elégtelenségét, hanem barátságot színlel, és vár az alkalmas pillanat megérkezésére.

A szultán gyanúja a havasalföldi és oláh vajdákra nem volt alaptalan. Mint tudjuk, még 1547-ben sikerült a barátnak őket frigy-propositiók meghallgatására megnyerni.²⁾

II.

Fráter György már régóta elvesztette volt a szultán kezét. Midőn Justi di Argento, ki a fegyverszünet ratificatióját vitte el volt Sztambulba, Malvezzival³⁾ együtt búcsúlátogatást tett Rusztem pasánál, ez azt üzente velük Ferdinándnak, hogy «György barátnak ne higyen és ha ez irna neki valamit a szultán ellen, küldje

¹⁾ «Marcus Zyngy» (Singkmoser) a török fővárosba ért, mielőtt Szalánczy elütazott onnan. *Epist. Proc.* II. 203.

²⁾ Károlyi, *Fráter György levelezése*, 170 és köv. ll.

³⁾ Tudtommal Malvezzi ez alkalommal Konstantinápolyban maradt vissza, míg a Jediculába nem került; és nem hagyta el Törökországot mindaddig, míg Verancsics és Zay a börtönből ki nem szabadították. Azért nem érthetem, miképen állíthatja Thallóczy, hogy Malvezzi 1552-ben ment Konstantinápolyba «szerencsét próbálni». *Csömöry Zay Ferencz*, 71. l.

meg a portához leveleit és a nagyúr ugyanúgy fog bánni a Ferdinánd ellen intézett ócsárlásokkal. Mert a barát mindenkit eligyekezszik ámítani s kérkedik ebbeni ügyességével.»¹⁾

Abban az időben is, hogy Aramon a szultán kíséretében Ázsiában járt,²⁾ újabb hírek érkeztek Szulejmán füléhez a barát kétszínűségéről és Ferdinánddal való alattomos üzelmeiről.³⁾

Midőn pedig Szulejmán 1550 elején Petrovics útján értesült a nyirbátori szerződésről⁴⁾ és a barát árulásáról, a porta egy

¹⁾ Bucholtz VII. 235. — Szokása szerint idéző-jelek közt közli a főnnebbi szavakat, de elhallgatja a forrást. — Hammer szerint (V. köt. végén) Justus di Argento «Relatio»-jából vannak véve.

²⁾ A szultán Konstantinápolyt 1548 márczius végén hagyta el, Aramon követte őt Perzsiába május elején s visszatérve, vele együtt töltötte a telet Aleppóban téli szálláson. Innen 1549 június elején indult vissza a szultán a perzsa háború folytatására, de Aramon ezúttal nem ment vele, hanem meglátogatta a Szent-Földet és Egyiptomot. és csak a szultán után érkezett vissza Konstantinápolyba 1550 január végén. Lásd Chesneau id. m. pp. 59., 76., 100., 105., 150. — Maga Aramon is azt írja Konstantinápolyból 1548 ápr. 4-én, hogy a szultán «múlt hó 29-én» indult el s hozzáteszi magyarázatul, hogy ámbár a törökök rendes szokás szerint Szt.-György napja előtt nem mennek háborúba, ezúttal a szultán korábban indult el, hogy a perzsák közt uralkodó belviszály kedvező alkalmát el ne szalassza és megérkezessék a helyszínén, mielőtt a perzsák a maguk közti viszályt kiegyenlitenék. Charrière II. 51. — Azért nem értem, hogy a szultán naplója, (Hammernél VI. köt. I. jegyzet Lewenklaun nyomán) mint állíthatja azt, hogy a perzsa háború csak 1548 ápr. 3-án lett elhatározva, és csak ugyanazon hó 28-án szállt táborba a szultán Skutarinál. — A francia követ, mielőtt elútaszott volna Perzsiába, Sztambulban vesztegelt sokáig, várva Henrik király utasításait, és csak június 25-én (1548) ért a szultán táborába. (Charrière, II. 66.)

³⁾ Aramon levelének illető passusa így hangzik: «Ayant présenty la mauvaise opinion que ce G(rand) S(eigneur) avoit de frere Georges, se doutant qu'il eust intelligence avec le roy Ferdinand, pour luy bailler en main les forteresses de la Transilvanie, comme aussi par le passé de mon costé durant le voyage d'Asie, je luy (a barátának) en avois donné quelque soupçon pour le faire penser és choses de deçà.» Ribier (II. 291.) szerint a követ e levelet 1550 szeptember 27-én írta. — Charrière is közli, de a dátumot hibásan október 27-ére teszi.

⁴⁾ A Nyir-Bátorban megállapított föltételekről, — mint helyesen jegyzi meg Huber Alfonz — csak azt a keveset tudjuk, a mit a barát

dragománját, Mahmut csauszt, ki azon év márczius havában Ferdinándnál járt vala,¹⁾ avval bízta meg, hogy Fráter Györgyöt élve vagy halva hatalmába kerítse.²⁾

Aramon azonban neszét vette a tervnek és egy harmadik személy útján (par main tierce) a legnagyobb titokban figyelmeztette a barátot a közeledő veszélyre, ki levél útján megköszönte neki a jó szolgálatot, mely saját vallomása szerint életét mentette meg. Azt, hogy ki volt az illető közvetítő és mikor küldötte Aramon

említ Diósból Ferdinándhoz írt levelében 1551 febr. 4-én. *Epist. Proc.* II. 230. — Centorio (46. l.) és Tinódy (16. l.) említenek ugyan egyet-mást, de miután a tanácskozás a legnagyobb titokban folyt, a részletekből nem sok szivárgott át a nyilvánosságba. Forgách is adja a föltételek «summáját» (Tinódy után); még pedig csak azért summáját, mivel «secretis sermonis . . . nemo interfuit.» (4. l.) Az általa említett föltételek egyikét Fráter főnebb említett levele hazudtolja meg, a váradi püspöki méltóságot pedig aligha ígérték meg a barátoknak ez alkalommal, miután azt már tíz év (1539) óta viselte. Az esztergomi érsekséget Tinódy említi, Forgách elhallgatja, de helyette a bibor kalapot említi. Mindkét méltóságot említi Révai. — Brutus (III. 411) az 1551. évben Szászsebesben megállapított föltételeket a Nyir-Bátorban megbeszélt pontok gyanánt szerepelteti és mint gonosz lidércz félre vezeti Bethlen Farkast, Horváth Mihályt és sok más történetírónkat. Istvánfi is alkalmasint Brutus forrása vezette félre.

¹⁾ A csausz márczius 10. előtt már Bécsben járt, és ugyanazon hó 23-án ismét elutazott onnan. *Epist. Proc.* II. 196., 197. — Bucholtz valami mysticus úton a csausznek megvizsgálta szívét és veséjét, és azt a fölföldözést tette, hogy a csausz küldetésének tulajdonképeni célja az volt, hogy Ferdinándnak legtitkosabb vágyait Erdélyt illetőleg kipuhatolja, s hozzá teszi, hogy Ferdinánd «stellte die Handlung mit Bruder Georg als bloß einige streitige Besitz- und Gränzsachen betreffend vor» (VII. 245.) Tehát csak a határvárak és birtokok kérdése jött szóba. — Horváth Mihály Bucholtznak utána meséli a dolgot és hivatkozik az *Epist. Proc.* két helyére, de ott a Ferdinánd és a csausz közt megbeszélt dolgokról, az egy a perzsa hadjáratról tett jelentés kivételével, egy árva szó sincs megemlítve. Azonkívül Horváth még körülményesebben is írja le a csausz kihallgatását Ferdinándnál, mintha valami szem- és fültanú tudósítását használta volna föl. Minderről pedig Verancsicsnál, kire hivatkozik, egy szó sem áll, ki mindössze csak azt írja, hogy Ferdinánd elég rosszul egy-két dolgot kifecsegett a csausz előtt. «Achmetus, cui male quædam nuper a rege nostro credita sunt.» Verancsics Nádasdyhoz 1550 okt. 4. (VII. 126.).

²⁾ Révai Péter szerint (De Monarchia II. 735) a budai pasa lett evvel megbízva.

a barátnak e figyelmeztetést,¹⁾ nem sikerült biztossággal megállapítanom; de úgy látszik csak 1550 nyarán történt és nem Hieronymus Camellus de Lessina, a galatai ferenczrendi barát volt az illető «harmadik személy». Ha a galatai franciscanus volt a közvetítő, úgy ő nem teljesítette híven megbízatását, mert Aramon avval bízta volt meg a levélíró, hogy figyelmeztesse Fráter Györgyöt, hogy a portával béküljön ki és hogy magasztalja a konstantinápolyi francia követséget hasznos működéséért, kik Henrik király utasításából föntartani igyekezzenek «ama királyságot» (azaz Erdélyt) a kereszténység érdekében, amiért Fráter György nagy hálával tartozik a francia királynak.²⁾

Ascanio Centorionak egy passusa³⁾ arra a véleményre vezet,

¹⁾ Bucholtz szerint (VII. 245), mint már említettem, állítólag már 1548 július közepén érkezett volna egy francia követ Konstantinápolyba, tudatni a portával, hogy Ferdinándnak tervében vala Erdélyt elfoglalni. Forrást persze nem idéz. De V. Károly és Ferdinándnak ugyanazon év február havában az erdélyieknek adott tagadó válasza után (*Erd. Orsz. Eml.* I. 230—236.) alig hihető, hogy ily álhírt küldött volna a francia király a portára. Ismerjük II. Henrik három levelét ez időtájból, de ezek egyike sem említi Erdélyt. II. Henrik ír a szultánnak június 6-án (Ribier II. 141), melyben említi, hogy a megszőkött Roggendorf grófot kegyesen fogadta, s hogy Aramonnak ír bővebben a fegyverszünet dolgában, de ez utóbbi levél nincs meg. Ír továbbá Aramonnak augusztus 3-án (Charrière II. 70) tudatva vele, hogy a német államok nagyobb összeget szavaztak meg a császárnak és fivérének, s hogy a testvérpár csak a perzsa háború kimenetelére vár, szándékukban lévén a törököt megtámadni azon esetre, ha Perzsiában vereséget szenvedne. A harmadik levélben, december 15-én, pedig a király tudósítja Aramont (Ribier II. 176), hogy a császár követe mutatott neki egy levelet Ferdinándtól, melyben ez az ő (a francia király) közbenjárását kéri a török fogságban sinlődő Maylád István kiszabadíttatása érdekében. Henrik fölhatalmazza követét, hogy tegyen valamit a fogoly érdekében, ha a szultán ily közbenjárást zokon nem veend; különben nem. — Maylád 1549 április 6-áról kelt levelében (*Tört. Tár.* 1892. 93. l.) egy «Iwy» (?) nevű francia követet emlit. Aramont távollétében Cambray helyettesítette. 1548 elején Codignac is is járt Sztambulban. Azonkívül volt egy Gye nevű egyén a diplomatikai személyzetben, de ez akkortájt Rómában időzött.

²⁾ Camellus egészen más valamit írt; l. levelét Károlyi id. művében, 359. l. A dátum mitsem bizonyít; mert nem lehetetlen, hogy a levél tulajdonképen 1550 elején íratott és ó-styl szerint még 1549-ből, azaz az év végéről van keltezve.

³⁾ «Ne appeno fu partito il Ciausso da Constantinopoli, e mandate

hogy Aramon valószínűleg abban az időben küldötte meg a barát-
nak a figyelmeztetést, a midőn megérkezett Erdélybe Szulejmán
szultán híres fermánja, melyben ez a barátot minden hivatalától
megfosztja és ráparancsol, hogy takarodjék ki az országból, ha
nem akar a szultánnak engedelmeskedni.

III.

Tinódy úgy adja elő a dolgot, mintha a szultán a nyirbátori
találkozásról és az ott történt megállapodásról, Erdély átadását
illetőleg, a francia király útján értesült volna, ki viszont a császári
udvarnál járt követétől¹⁾ hallotta volna a hírt, hogy a «barát hütöt
adott Bátorba egy grófnak», a szultánt «elárulta», Izabellát fiával
együtt «eladta», magát pedig Ferdinándnak «kötelezte» és «jó
Magyarországot némötnök ajánlotta». Mindennek nemcsak hogy
semmi nyoma nincs a francia diplomatikai levelezésben,²⁾ de több
gyanús körülmény meghazudtolni látszik Tinódyt. Így pl. ő maga
is ellentmond magának, midőn említi, hogy Petrovics «megérte
mindent Temesváriba, asszonnak megírá, császárnak Drinápolyba»³⁾

le lettere con questi ordini, che segretamente il Frate ne fu di subito av-
visato, e molto particolare di tutto.» 47. l. — A galatai franciscanus inté-
sét már korábban vette György barát, mert ez utóbbi már Kolozsvárból
1550 febr. 23-án értesíti Ferdinánd királyt, hogy a nyirbáthori conferentia
híre a szultánnak is füléhez jutott, s hogy ezért Fráter György élete ve-
szedelemben forog. L. Károlyi, 188. l.

¹⁾ Az illető követ Marillac volt, később vienne-i püspök.

²⁾ Sem Ribierben, sem Charrièreben, sem pedig a *Papiers d'État de Granvelle* 3. kötetében.

³⁾ Az «Erdélyi Historiá»-ban. — «Az János király fiáról való szép
krónikában» is azt írja Tinódy (*Régi magy. költ. tára* III. 367. l.), hogy midőn
Salm grófnak és a barátnak «szörszésüket Tömösvárban, hogy meghallotta
volt jó Petruit Pétör», megírta a hírt a királynénak, és egyszersmind «Szu-
limán császárnak». — Ascanio Centorio is azt írja, hogy Szalánczy János
(Giovanni Solosanzo) vitte meg a hírt Konstantinápolyba a nyirbátori
találkozásról. — Ugyanezt állítja Révai Péter is (*De Monarchia* apud
Schwandtner, 1746-ki kiadás II. 735), ki Centorio után hibásan írja, hogy
az értekezlet Tokajban tartatott. — Bethlen Farkas is helyesen azt jegyzi

és II. Henrik francia király még ugyanazon év szeptember 27-én írt levelében sem árulja el egyetlen egy szóval, hogy hallott volna valamit Erdély tervezett átadásáról.¹⁾ Ily körülmények közt azért van okunk Tinódy állításának valódiságában kételkedni, már csak azért is, mert Szulejman sem állítja azt a Mahmut csauszszal küldötte fermánjában, hogy a gróf Salm Miklóssal tartott titkos tanácskozásról a francia udvar útján értesült volna, hanem csak azt, hogy Henrik király azt üzenté neki, hogy a barát a királyné és fiának kincseit eltulajdonította, némi várait és «örökségeit» elfoglalta, és párthíveit szép beszéddel és pénzzel elcsábította.²⁾

Tinódy továbbá úgy meséli a dolgot (15. l.), mintha a barát három tanácsos társával, t. i. Petrovics, Patócsi és Losonczi-val még

meg a nyirbátori értekezlet elbeszélése után, hogy «regina Solimano hæc aperit» és közli is (Brutus után III. 357) Izabellának dátum nélküli levelét a szultánhoz, melyből édes-keveset tudhatott meg a nagyúr, és úgy látszik csak irálygyakorlat. Nyomban azonban hozzá teszi, hogy «Solimanus . . paulo ante a legato Regis Galliæ ordinario edoctus fuit» és ily módon ketté szeli a gordiusi csomót. Forrása Brutus (III. 355.), ki csak annyit állít, hogy Petrovics írta meg a dolgot a szultánnak; hozzá teszi azonban azt, hogy «neque defuerunt, qui per idem tempus eadem Solimanum cognovisse per Henrici Gallorum legatos affirmarent, qui apud Carolum V. Cæsarem agebant.» — Bethlen különben rossz szokása szerint kúszál eleget és elhallgatva Mahmut küldetését, úgy adja elő a dolgot, mintha Szulejmán rögtön Ali csauszt küldötte volna Erdélybe a zászlóval, aranyos fosztánnal és a barátnak elfogott két követével. *Hist. de rebus Trans.* vol. I. lib. IV. — Istvánfi is azt írja, hogy «tam ipsa (t. i. Regina Isabella) quam Petrovitius ea (t. i. consilia Georgii cum Ferdinando Rege) Solimano per literas et nuntios detexere.» Lib. XVI. — Ostermeyer krónikája szerint is «ist der Schatzmeister von der Königin beym Türken verklaget worden, als hielte er es mit den Teutschen». p. 38. — Báthory András is azt írja 1550 szept. 30-án Egerből, hogy «Regina vidua Isabella, ac Petrus Petrowych in hoc Dominum Thesaurarium (t. i. a barátot) Cæsari Turcarum tradiderunt, quod ditionem universam filii quondam Joannis regis anno proximo transacto cum Domino Nicolao Comite a Salmis, ac aliis Commissariis Sacratissimæ Regiæ Majestatis ipse Frater Georgius in Báthor convenisset, Regiæ Majestati contulisset.» *Epist. Proc.* II. 208.

¹⁾ Ribier II. 289. — Részletet közöl belőle *Epist. Proc.* II. 218.

²⁾ Alkalmassint Tinódi félre értette a szultán fermánját. — Tinódy-nak pedig utána mondja a dolgot Forgách *Commentarii* (Mon. Hung. Scriptores XVI.) 5.

Simándon beszélte volna meg a Nyir-Bátorban megállapítandó föltételeket és hogy mind a «négy úr . . . bátori gyűlésbe . . . ott lennének;» de később maga is azt írja (17. és 367. ll.), hogy Petrovics Temesvárbán «értett meg mindent» a kolozsvári gyűlés után. Ebből eléggé világos az, hogy ha Petrovics és tanácsos társainak eleinte csakugyan volt szándékukban Nyir-Bátorba elmenni, e tervüket utólag elejtették, mert tudtommal egyetlen forrás sem említi azt, hogy hármuk közül egyikük ott lett volna.

Szilágyi Sándor előadásából pedig azt értem, hogy az ő fölfogása szerint a nyirbátori szerződés ügye már az 1549 utolsó napjaiban megnyílt vásárhelyi gyűlésen lett megpendítve,¹⁾ de véleményem szerint ez nem nagyon valószínű és «a királyné és királyfi ügye» (*causa reginalis Majestatis eiusque illustrissimi Filii*) bizonyára valami egészen más ügy volt, mint Erdélynek átadása Ferdinándnak. A vásárhelyi gyűlésnek első határozata világosan azt mutatja, hogy a rendek békére vágytak és hogy megnyugodva Isten akaratában, mely azt rendelte volt el, hogy ők a hatalmas szultán főnhatósága alatt éljenek («*cum Deus sub Imperio potentissimi Cæsaris nos esse voluit*») egy a szultán hatalmas keze alatt élvezendő hosszabb béke édes reményével kecsegtették magukat («*ut nos quoque sub potenti manu sua una cum uxoribus et liberis tranquillam vitam agere . . . possimus.*»²⁾ E szavak azt mutatják, hogy az erdélyiek akkor még nem tudták azt, hogy országuk ama pillanatban már egy komoly válság küszöbén állt és hogy török oldalról nagy veszély fenyegette a részükről hön óhajtott békét. Nincs kétségem arról, hogy a határozat teljesen őszinte kifejezése volt a rendek érzelmeinek és nem volt fogalmazva csupán oly czélból, hogy port hintsenek vele a török szeméibe, mert ha e végzés csakugyan a szultánhoz intézendő loyális fölterjesztés hasonmása akart volna lenni, úgy bizonyára nem történt volna vonatkozás benne a zsidók babyloni fogságára.

De úgy látszik, még a következő év (1550) február 2-án megnyílt kolozsvári gyűlés alkalmával sem tudhattak még sokat sem Izabella sem az erdélyi rendek a nyirbátori szerződés föltételei-

¹⁾ *Erd. Orsz. Eml.* I. 251. és köv. ll.

²⁾ U. o. 294. l.

ről, mert amaz országgyűlés végzései közt¹⁾ egy árva szóval sincs Erdély átadásáról említés téve és a rendeket csakis az uralkodó belviszályok és anarchia aggasztották és egyszersmind ama veszély, melyben a királyné és fia a folytonos fegyveres összezörrenések közt forogtak.

Bucholtz ugyan említi, hogy e gyűlés folyamán Izabella hangoosan panaszkodott a barát «tervei» miatt. Forrást nem idéz, de úgy látszik Istvánfiból olvasta ki ez adatot, csakhogy megfordítja a dolgok időrendjét.²⁾

Ily körülmények közt Tinódy versioját kell elfogadnunk, hogy t. i. a kolozsvári országgyűlés bevégeztével «reggel (királyné) asszon indúla jó (Gyula) Fejérvárba, Csendeszbe marada, búvába, sirtába.» Csak ezután értesül Petrovics «mindenről» Temesvárbán és irt meg mindent «asszonnak, (és a) császárnak Drenápolyba.»³⁾

KROPF LAJOS.

¹⁾ U. o. I. 302—306.

²⁾ «Als Isabella das Einverständniss Georg's mit dem König Ferdinand gewahr wurde, wandte sie sich mit der Aufforderung um Hülfe an Suleiman und auf den Landtag zu Clausenburg 1550 klagte sie laut über die Entwürfe Georg's.» VII. 245. — Istvánfi ellenben azt írja, hogy «in iis comitiis (a kolozsvári gyűlésen) Regina multum de Georgio cum Ferdinando Rege consiliis, conatibusque quæstæ est et tam ipsa, quam Petrovicius ea Solimano per literas et nuntios detexere.» XVI. könyv.

³⁾ Azonban Tinódy is kúszál. A kolozsvári gyűlést «kis karácson innepébe» (jan. 1.) hirdetteti; és a királynét a baráttal «jó Kolozsvár felé az Marosnak mentébe» — Beszterczébe (!?) viteti (16. l.)